

TIL VA IDENTIKLIK: O‘ZBEK TILINING OILAVIY MUHITDA SAQLANISHI

Ilmiy rahbar: Islom Bo‘riyev, Ibragimova Shahnoza Jalol qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, Til o‘qitishga oid ilmiy tadqiqot asoslar fani

email: shahnozaibragimova93@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada til va identiklik haqida ma’lumot shuningdek, o‘zbek tilining qay darajada o‘zbek oilalarida ahamiyatli, jamiyatimizda tilning rivojlanishi va boshqa tillar bilan o‘zbek tilining qo‘llanilishi haqida so‘z yuritiladi. Shu bilan birga o‘zbek tilining shakllanish tarixi, adabiyot ahli hioblangan mashhur adiblarning uning rivojiga qo‘shgan o‘ziga xos hissalar va ularning asarlarining til xususiyatlari, haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek (turkiy) tili, turkiy xalq, adabiy til taraqqiyoti, dramaturgiya, publitsistika, lug‘atshunoslik.

KIRISH

O‘zbek xalqi qanchalik teran tarixga ega bo‘lsa, o‘zbek-ona tilimiz ham shunchalik uzoq tarixga egadir. Asrlar davomida xalqimiz qanday kunlarni boshidan kechirgan bo‘lsa, tilimiz ham shunday kunlarni boshdan kechirdi. O‘z rivoji davomida turli to‘siqlarga, kamsitishlarga, ta’qiqlarga uchradi. Lekin turkiy(o‘zbek) tili xalq yuragida yashadi va bunday talato‘plardan omon qoldi. O‘zbek xalqi qadimgi davrlarda yashagan turkiy xalqlarning bir bo‘g‘ini hisoblangan. Keyinchalik, tabiiy ravishda, bu bo‘g‘indan ajralib chiqib, mustaqil xalq sifatida o‘z tiliga, mavqeiga ega bo‘ldi. Prezidentimiz ta’biri bilan aytadigan bo‘lsak: “Xalqimizning ko‘p asrlik madaniy, ilmiy-ma’rifiy va badiiy tafakkuri, intellektual salohiyatining yorqin va bebaho mahsuli bo‘lgan o‘zbek tili jahondagi boy va qadimiy tillardan biridir. Turkiy tillarning katta oilasiga mansub bo‘lgan o‘zbek tilining tarixi xalqimizning ko‘p asrlik kechmishi, uning orzu-intilishlari, dardu armonlari, zafarlari va g‘alabalari bilan chambarchas bog‘liqdir. Istiqlol yillarida ona tilimiz tom ma’noda davlat tiliga aylanib, xalqimizni yurtimizda erkin va ozod, farovon hayot qurishdek buyuk marralarga safarbar etadigan beqiyos kuch sifatida maydonga chiqdi”. Qadimgi o‘zbek(turkiy) tili eng avvalo xalq og‘zaki ijodida vujudga keldi. Onalar allasi xalq og‘zaki ijodining bosh bo‘g‘ini va kishilik taraqqiyotining eng avvali hisoblanadi. Shu sababli onalar allasi orqali ona tili go‘dakning qulog‘iga kirib, uning ongiga singib boradi va yuragiga o‘rnashadi. Natijada kishi ulg‘aygan sayin ona tili haqidagi tuyg‘u tobora mustahkamlanib boraverdi, iymon-e’tiqodi butun kishigina o‘zbek tilimizni e’zozlaydi, asrab-avaylaydi, unga nisbatan fidoyi bo‘ladi, hozirgi davrimizga qanday yetib kelgan bo‘lsa, tilimizga xiyonat qilmay kelajak avlodga yetkazib beradi..

NAZARIYASI

Til va identiklik tadqiqotlarida psixologik yondashuvning ahamiyati, va mavjud ishlarda ushbu aspektning yetarlicha yoritilmaganligi xususidagi tanqidiy tahlillar bir qator olimlar, xususan, Block, Norton, Layder, Bendle, va Grangerlar tomonidan ta’kidlangan. Jumladan, David Block til va identiklik tadqiqotlarida 3 masalani muhim sanaydi:

1. Til va identiklik bilan bog‘liq ishlarning ko‘pchilik qismi asosan ijtimoiy yondashuv asosida olib borilayotgan bir sharoitda psixologik yondashuvning potensial foydalari;

2. Til va identiklik tadqiqotlarida mustaqil tanlov (individual agency) va ijtimoiy strukturalar orasidagi aloqadorlikni oydinlashtirish; hamda

3. Hayotning moddiy sharoitlaridan identiklik siyosatini ustun qo‘yuvchi (irq, etnik kelib chiqish, jins, jinsiylik, millat va til kabi identiklik ko‘rinishlari bilan bog‘liq) tadqiqotlarda ijtimoiy-iqtisodiy tabaqalanish va ijtimoiy sinf nuqtayi nazarini qo‘shishning potensial foydalari Block til va identiklik bilan bog‘liq tadqiqotlarda tadqiqotchilar asosan identiklikning ijtimoiy jihatlariga va uning kundalik ijtimoiy faoliyatdagi o‘zaro ta’sirlar orqali qanday paydo bo‘lishiga e’tibor qaratishlari,

identiklik qanday tuzilganligini tushunish uchun odamlardan odatda o'z hayotlari haqida gapiribberishlarini so'rash bilan cheklanganligini yozib, unga Laydarning quyidagi fikrlarini asos qilib keltirgan: 'O'zlikni (self) faqat tashqi ijtimoiy kuchlar ta'sirida shakllangan tashqi tuzilishgagina ega bo'lgan oddiy ijtimoiy tuzilma deb o'ylash xato bo'ladi'. Bunday xato yondashuvning oldini olish uchun Layder insonning shaxs sifatida rivojlanishi bo'lmish 'hayot kariyerasi'ni, boshqacha aytganda 'psixobiografiyasi'ni o'rganish kerak, deb hisoblaydi. Layder identiklikka ko'proq psixologik yondashish kerakligini ta'kidlagani bilan, u psixologik nazariyasining aniq tabiatini tushuntirmagan. U ishida Schefning uyat va hijolatlik emotsiyalari xususidagi ishiga tayanadi va Laingning 'ontologik xavfsizlik/xavfsiz emaslik' qarashlariga murojaat qiladi. Shunday qilib, identiklik tadqiqotlarida psixobiografik yondashuv masalasi qo'shimcha izoh va tushuntirishlarga muhtojligicha qolmoqda.

METODOLOGIYASI

Til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar har doim ham uyg'un emas. Lingvistiktengsizliklari ijtimoiy ierarxiyalarni aks ettirishi va kuchaytirishi mumkin. Ba'zi lahjalar yoki aksanlarni to'g'ri bo'lishi mumkin, bu esa kamsitishga olib kelishi mumkin. Ko'pgina jamiyatlarda yuqori darajadagi til ko'pincha ustun deb hisoblanadi, mintaqaviy lahjalar yoki ozchilik tillari esa qoralanadi. Ushbu tengsizliklar ta'lim, bandlik va ijtimoiy resurslardan foydalanishgata'sir qilishi mumkin. Til birinchi navbatda odamlar o'rtasidagi muloqot uchun ishlatiladi. Bu odamlarga fikr, histuyg'ular va ma'lumot almashish imkonini beradi. Til orqali ijtimoiy aloqalar shakllanish va jamoalar shakllanishi mumkin. Ijtimoiy guruhlarida til ko'pincha identifikatsiya belgisi sifatida ishlaydi: dialektlar, jargon va texnik jargon ma'lum guruhlariga tegishli signal berishi mumkin. Masalan, o'spiranlar o'zlarini boshqa avlodlardan ajratish uchun ko'pincha o'z tillari yoki maxsus iboralaridan foydalanadilar. Ijtimoiy o'zgarishlar nutqning rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Ijtimoiy harakatlar, texnologik yangiliklar va madaniy ta'sirlar yangi so'zlar va iboralarning paydo bo'lishiga yordam beradi. Bunga globallashuv va ingliz tilidagi ommaviy axborot vositalarining ta'siri bilan targ'ib qilinadigan ko'plab tillarda xalqaro so'zlarning tobora ko'payib borishi misol bo'laoladi. Bundan tashqari, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlar tildan foydalanish uslubiga ham ta'sir qilish mumkin, masalan, jinsga mos til yoki siyosiy to'g'rilik orqali. Shaxsni shakllantirish va idrok etishda til hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu madaniy, etnik va milliy o'ziga xosliklar bilan chambarchas bog'liq. Muayyan til yoki lahjadan foydalanish ma'lum jamoaga tegishli ekanligini ko'rsatishi va o'ziga xoslik hissini kuchaytirishi mumkin. Ko'p madaniyatli jamiyatlarda ko'p tillilik ham boyitish, ham qiyinchilik tug'dirishi mumkin, chunki turli madaniyatlar o'rtasidagi almashinuvga yordam beradi, lekin u ham keskinlikni keltirib chiqarishi mumkin. Til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar har doim ham uyg'un emas. Lingvistiktengsizliklari ijtimoiy ierarxiyalarni aks ettirishi va kuchaytirishi mumkin. Ba'zi lahjalar yoki aksanlarni to'g'ri bo'lishi mumkin, bu esa kamsitishga olib kelishi mumkin. Ko'pgina jamiyatlarda yuqori darajadagi til ko'pincha ustun deb hisoblanadi, mintaqaviy lahjalar yoki ozchilik tillari esa qoralanadi. Ushbu tengsizliklar ta'lim, bandlik va ijtimoiy resurslardan foydalanishgata'sir qilishi mumkin. O'zbek tili XX asrda jiddiy to'siqlarga qaramay o'ziga xos tarzda ham nazariy, ham amaliy jihatdan rivojlandi. Asr boshlarida yoq bir qator tilshunos olimlar o'zbek tili sohasida jiddiy ilmiy tadqiqotlarni boshlab yubordi. So'ngra bu an'anani tilshunoslarning keyingi avlodi hisoblangan yosh olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borib, tilimiz nazariy jihatdan pishiq-puxta til ekanligini isbotladilar va boshqa jahon tillari bilan bema'lol baxslash oladigan boy til ekanligini ham ko'rsatib berdilar. Shu bilan birga o'tgan asrda "O'zbek tilining izohli lug'ati", "Ruscha-o'zbekcha lug'at", "O'zbekcha ruscha lug'at" va boshqa lug'at kitoblarini chop etilganligi o'zbek tilining naqadar boy til ekanligini ko'rsatib turadi. Umuman olganda, milliy tilimiz qanchalik qadimiy bo'lgan bo'lsa, shuncha asrlar davomida jiddiy to'siqlarga qaramay rivojlandi va taraqqiy etdi. O'zbek tilining taraqqiyot davri bevosita adabiyot taraqqiyoti bog'liq bo'ldi. Negaki til ham, adabiyot ham bir-birini taqozo etadi. Tilimiz, ayniqsa XX asrda adabiyot kabi ham nazariy, ham amaliy jihatdan o'sdi va mustahkamlandi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, Til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar dinamik va ko'p qirrali. Til nafaqat aloqavositasi, balki ijtimoiy tuzilmalar, qadriyatlar va o'ziga xosliklarning ko'zgusidir. Ushbumunosabatlarni tushunish ijtimoiy hodisalarni tahlil qilish va xilma-xillik qadrlanadiganinklyuziv jamiyatni targ'ib qilish uchun juda muhimdir. Bu til farqlarini hurmat qilishvatilningijtimoiy o'zaro ta'sirdagi ahamiyatini tan olishni yanada muhimroq qiladi. Til vajamiyato'rtasidagi bog'liqlikni yaxshiroq tushunish orqali biz yanada adolatli va tushunarli dunyogahissa qo'shishimiz mumkin. Lisoniy identiklikni o'rganishda psixologik yondashuv til va identiklikning ko'p qirrali tabiatini tushunish uchun kengqamrovli asosni taklif etadi. Shaxs lisoniy identikligini keng qamrovli tahlil qilish uchun identiklikka ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar barobarida psixologik omillarni ham mutaxassis nigohi bilan, ilmiy tadqiq metodlari vositasida tahlil qilish, natijalarni umumlashtirib, kompleks xulosalar chiqarish lisoniy identiklik bilan bog'liq tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bendle, M. The crisis of identity in high modernity. *British Journal of Sociology*, 53, 2002. -P.1.
2. Block, David. Issues in language and identity research in applied linguistics. *Elia*. 13, 2013. - P.11.
3. Block, D. Identity in applied linguistics: The need for conceptual exploration. *Contemporary Applied Linguistics*. Volume 1, 2009. -P.227.
4. Granger,C. A. Silence in second language acquisition: A psychoanalytic reading. Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2004. -P. 56.
5. Layder, D. Modern social theory. London: UCL Press, 1997. -P. 39.
6. Wetherell, M. A step too far: Discursive psychology, linguistic ethnography and questions of identity. *Journal of Sociolinguistics*, 11, 2007.